

PIJPAARDEN BEELDJES

Op het reeds bekend geworden bouwterrein te Nijnsel, waar o.a. mesolithische, Romeinse, Merovingische en Pingsdorf-resten zijn gevonden ¹⁾, werd in 1961 door Peter Dekkers uit Vught ook een fragment van een oud pijpvaard beeldje ontdekt. Omdat dergelijke vondsten ook elders kunnen voorkomen en de literatuur over deze primitieve beeldjes niet zo gemakkelijk is te vinden, volgt hier een korte beschrijving van deze industrie.

Het centrum van de beeldjesindustrie is Utrecht geweest, waar in 1844 bij de Tolsteegpoort een oud fabriekje met de gebruikte bakvormen werd teruggevonden. Reeds in stukken van de 15de eeuw worden de fabriekaten van deze "hijlighenbackers" en "beelddruckers" genoemd; deze namen geven duidelijk de werkmethode aan: de pijpvaarde werd in twee halve beeldvormen gedrukt, waarna de voor- en achterzijden samengevoegd en in de oven gebakken werden ²⁾. Het Museum van oudheden te Utrecht bezit 19 voorstellingen in relief, 95 pijpvaard beeldjes en 65 ruwe beeldjes ³⁾. Buiten Nederland had Keulen reeds in de 14de eeuw een bloeiende beeldjesindustrie en in Westfalen heeft deze zich tot in de 18de eeuw weten te handhaven.

De grotere beeldjes, ongeveer 25 cm hoog en somtijds gepolychromeerd, hebben waarschijnlijk gediend tot versiering van woonvertrekken en kloostercellen, terwijl de kleinere vormen, gemiddeld 7 cm hoog, vermoedelijk ook door reizende kooplieden en gildeleden op zak werden gedragen. Verder is er een keur van de Delftse magistraat uit 1607 bekend, waaruit blijkt dat de beeldjes ook op bepaalde feestkoeken werden geplaatst. De keur verbiedt "coeck, suyker, ofte andere eetwaren te vercopen hebbende facoen van enige beelden ofte daer eenich beelt ofte beelden in ofte opgebacken ofte gestelt zijn". Muller haalt dergelijke verboden aan uit Utrecht uit de jaren 1655, 1678 en 1683 en wel voor de St. Nicolaastijd ³⁾. Als koekversiering vervangen deze beeldjes in Nederland de platte pijpvaard schilden of patakons, die uitsluitend in België en Noord-Frankrijk op feestkoeken voorkomen. J. Pieters noemt wel pijpvaard figuurtjes, die vroeger vóór Driekoningen als "presentjes" op de markt te Brussel te verkrijgen waren en die de rijdende St. Nikolaas voor de kinderen te grabbel gooiden ⁴⁾.

Onder de grotere beeldjes, die zeer fraai gevormd waren, komen vooral

1) Brab. Heem, 1961 p. 108-111, 134-135.

2) B. de Kock, Een belangrijke verzamelaarsvondst, in Oud Nederland 4, 1950, p. 8-11, J. Leeuwenberg, De Utrechtse industrie van pijpvaard beeldjes en reliëfs, in Oud Nederland 4, 1950, p. 73-75.

3) Catalogus M. van Oudh., door Mr. S. Muller, 1904, p. 34-51.

4) J. Pieters, De patacons of schildkens onzer Nieuwjaarskoeken, in Ars folklorica Belgica 1949, p. 107-148, vooral p. 119 en 143.

*Pypaarden beeldjes van de H. Barbara (?; fragment; St. Oedenrode),
de H. Maria en de H. Nicolaas (Velp).*

afbeeldingen voor van de Moeder Gods, de H. Barbara en de H. Katharina. Het Utrechtse type van de Madonna vertoont volgens J. Leeuwenberg onmiskenbaar de invloed van Jan van Eyck; de wijze, waarop het Kindje naar de halszoom van Maria's kleed grijpt en waarop Maria het kindervoetje vasthoudt, lijkt op de Madonna van Jan van Eyck in het Kaiser Friedrich Museum te Berlijn. Dit beeldje heeft een zeer grote verspreiding gekregen, doordat een te Utrecht vervaardigd beeldje te Foy-Notre-Dame bij Dinant als wonderbeeld werd vereerd; in 1609 werd het aldaar achter ijzeren spijlen in de schors van een oude eikestam door een houtkapper ontdekt. De verering van O.L. Vrouw van Foy is op meer dan 60 plaatsen overgenomen, vooral door de Paters Jezuïeten die vanaf 1622 de parochie te Foy bedienden, o.a. te Parijs, Praag, München, Innsbruck, Wenen, Sainte Foy in Canada en Santa Maria de la Fé in Paraguay. In Nederland is de verering bekend o.a. te Maastricht (1674), Sittard, Roermond, Breda (1632) en misschien te Meerveldhoven; volgens P. Dagobert Gooren SSCC zijn thans minstens 114 van zulke beelden van Notre Dame de Foy bekend ⁵⁾. Van deze Madonna alsook van andere heiligen zijn ook kleine beeldjes gemaakt, die minder fraai zijn en als een popularisering van de Utrechtse industrie zijn te beschouwen. Ze werden van de 15de tot aan de 18de eeuw vervaardigd en komen over geheel Nederland verspreid voor. Het Bisschoppelijk Museum van 's-Hertogenbosch bezit een pijpenbeeldje van het Utrechtse Madonnatype, op het gebruikelijke voetstukje, met een maansikkel aan de voorzijde en de slang aan de achterzijde. Het beeldje is 83 mm hoog; de vindplaats is onbekend. In dezelfde verzameling bevindt zich ook een pijpenbeeldje van de H. Nicolaas, 7 cm hoog; het werd gevonden bij grondwerkzaamheden op de grens van Reek en Velp bij Mariëndaal. Volgens Muller ³⁾ kunnen dergelijke beeldjes gediend hebben voor versiering van St. Nicolaasbroden, maar in de Utrechtse verzameling komen geen St. Nicolaasbeeldjes voor. Het fragment van een pijpenbeeldje uit Nijnsel heeft het gebruikelijke voetstuk en is vermoedelijk een beeldje geweest van de H. Barbara ⁶⁾. Ook het Provinciaal Museum te 's-Hertogenbosch bezit enige pijpenbeeldjes, o.a. een Madonna met het Kind, dat een appel in de linkerhand houdt; dit enigszins geschonden beeldje is 103 mm hoog en afkomstig uit Oud Drimmelen (inv. nr. 8716). Verder zijn er twee bijna identieke, maar in grootte verschillende gedeelten van vrouwenfiguren in lange gewaden, resp. 87 en 55 mm (inv. nr. 7016 en 9655); het grootste beeldje is overgenomen van de gemeente 's-Hertogenbosch, het kleinste is gevonden in de grond op het terrein van het Provin-

5) J. Leeuwenberg, Het Moedergodstype in de pijpenindustrie te Utrecht, in *Oud Nederland* 4, 1950, p. 189-192. P. Dagobert Gooren SSCC, Onze Lieve Vrouw van Foy in Noord-Brabant, in *Brab. Heem* XI, 1959, p. 134-137.

6) Cf. *Oud Nederland* 4, p. 73 afb.

ciaal Museum zelf. Daar het bovengedeelte van beide beeldjes ontbreekt, is het moeilijk ze te identificeren. Ditzelfde geldt voor het laatste beeldje, dat een persoon op een vogel gezeten voorstelt (inv. nr. 732); het werd in 1844 te 's-Hertogenbosch gevonden en is $5\frac{1}{2}$ cm breed. Misschien stelt het een zwaanridder voor; ook te Utrecht zijn niet uitsluitend heiligenbeeldjes vervaardigd ⁷⁾.

Heel kleine pijpaarden beeldjes van $1\frac{1}{2}$ cm komen voor op de "amuletten" in de door ons beschreven zegenformulieren ⁸⁾, maar deze behoren tot een ander, hoewel ook oud industriecentrum in Zuid-Duitsland.

W. H. Th. KNIPPENBERG